

ПИСАТЕЛ НА БЪЛГАРСКОТО СЕЛО

Георги Димов

Когато преди повече от три десетилетия никому неизвестният селски учител Крум Григоров направи литературния си дебют с разказа си „Границата“, малцина можеха да прозрат, че това са първите кълнове на бъдещия повествовател на българското село. Малките разказчета, които скоро се появяват по страниците на прогресивния периодичен печат, написани с живо чувство за житейските неправди, започват да привличат все повече вниманието на читателя. В тях все по-ярко се открояват настойчивите усилия на селския учител към художествена изява на идейните си тревоги и социални тежнения. И напълно естествено той скоро намира мястото си сред прогресивните писателски среди, влива се в редиците на антифашисткия литературен фронт, който през 30-те години бързо разраства и дава тон на художествения живот.

Кое кара отрудения селски учител, след като цял ден е раздавал себе си, за да просветлява плахите детски души, вечер, в студената стая, под мъждущата светлина на опушеното газениче да стои до късни часове над бялата хартия? Кое дава толкова физически и нравствени сили на прокудения от роден край народен просветител, та да отделя от оскъдния си залък, за да издаде първата си книга разкази? Очевидно, не от някакво писателско тщеславие или човешка суетност, не от желание да убие скуката през дългите зимни вечери Григоров взема перото. Творческите му дерзания са родени от една неизмерима любов към измъчените селски хора, от негодуващата му съвест срещу неправдите и страданията, срещани на всяка крачка, от искрения му стремеж да разкаже за непосилния живот на ония, сред които живее

В първата част на автобиографичната си трилогия Григоров изповядва, че от твърде рано в съзнанието му е зрела мисълта да сподели с хората онова, което така дълбоко е вълнувало душата му, тревожило е съзнанието му. „Кой ли ще се намери, мислех си, да опише тоя див и суров живот? Хората трябва да знаят какви деца ражда моят роден край, какви добри селяни живеят в него. . . Но бирници и „кожари“, кметски наместници и стражари, джамбази в попски раса стягаха тоя народ, изсмукваха последните му сили.“

Далечната мечта на будното селско момче от Габрешевци постепенно се очертава със своите реални контури. С израстването на гражданина все по-неудържимо става и желанието да разкаже за своя роден край. Личната му житейска орис, все по-зачестилите изстъпления на фашизма, революционизирането на народните маси — всичко отеква дълбоко в душата на младия селски учител. И той започва да проглежда в същността на социалната несрета.

¹ Слово, произнесено на тържественото чествуване по случай шейсетгодишнината на Крум Григоров.

Влюбен в трудовите хора, с не по-малка любов той прегръща идеите, които ще донесат повече радост и човешко щастие на тези изтерзани и потиснати люде.

И днес, когато прелистваме пожълтелите страници на първата книжка с разкази „Границата“, излязла в навечерието на кървавите походи на хитлеристките пълчища, ние отново се пренасяме в онова трагично време, заживяваме с тревогите и вълненията на бедните и изстрадали хора от западните погранични краища, понесли на слабите си плещи голямата социална неправда. И втората сбирка с разкази „Бразди из чернозема“ (1941) ни сродява със същата трагична атмосфера по онова време, време на големи изпитания и на светли надежди. Героите от тези малки разкази живеят сред една сурова действителност и всеки по своему е понесъл кръста на живота. В техните образи, скицирани с топлота и сърдечност, сякаш долавяме далечни отблясъци от някои Елин Пелинови герои, все така измъчени и умъдрени от безчовечните закони на буржоаното общество.

Мрачен и трагичен е станал животът. Злокобно се дочува тътенът на приближаващата война. Начеващият писател е разтревожен за човешката съдба. Неговата будна съвест негодува, бунтува се, без да може още да излезе на открита борба. Зад обикновените епизоди долавяме и мъките на трудовите хора, и мъчителното просветляване на съзнанието им, и атмосферата на селския бит с консервативното и нравствено непокареното, с примитивно суровото ежедневие и спонтанните изблици на чувствата, с нищетата и веселието, с кълновете на новото. Затова още с тези два първи сборника с разкази Крум Григоров се нарежда на страната на демократичната реалистична литература. Пред младия писател се очертават светли хоризонти за идейно-творческо израстване и обогатяване на литературата ни, но заедно с това и големи изпитания, за да извоюва свое място сред толкова други творци, посветили дарованията си на селския живот.

Народната победа на Девети септември, разкрепостила творческата енергия на толкова много художествени дарования, дава възможност и на нашия юбиляр да се изяви с пълна сила, с неподозирана активност. Видял да се осъществяват съкровеният му блянове, той веднага се откликва на повелите на деня. И още през 1945 г. издава книгата „Бойно кръщение“, където, продължавайки тематиката на предишните си разкази, отразява и някои нови явления, които се зараждат и постепенно оформят при новата общественно-политическа обстановка.

Сърдечно и непритворно авторът разказва за бедните селяни, които едва сега започват да се чувствуват господари в страната, както и за селските насилиници, тръпнещи от страх пред народното възмездие. И трябва да признаем, че в онези години, когато новото в селския бит и душевност все още кълнеше, малцина бяха онези писатели, които така непосредно доловиха и се откликнаха на тези зародишни явления.

С излизането на книгите „По нов път“ (1947) и „Новодомци“ (1949) Крум Григоров си спечелва име на писател, насочил погледа си предимно към утвърждаващия се нов живот на село, към промените, които се извършват в бита, в обществените отношения, в светоусещането на хората. И това име става все по-популярно сред любознателните селски труженици, търсещи да видят идващото и със средствата на художественото слово да почувствуват патоса на бързо изменящия се живот.

Действителността, която сега писателят се заема да претворява, е особено интензивна, драматична, изпълнена с остри сблъсъци, със стълкновения от идейно-класов, социално-битов, нравствено-психологически характер. Колко трудни са пътищата, колко големи са изпитанията, докато новото се утвърди, докато се проумее неговата социална и нравствена същност. Върху тази именно

противоречива, сложна, но непреодолимо изменяща се действителност ще насочи творческите си сили писателят, от нея ще черпи вдъхновение да изпълни своя дълг на писател социалистически реалист, на гражданин-комунист.

И очевидно, кооперирането на българското село, с всички съпровождащи го конфликти, ще задържат за дълго време вниманието на Григоров. Не в един разказ той ни разкрива с жизнена правдивост своеобразието на процесите на преминаване от частнособственическо към колективно стопанство. Колко различни са пътищата, по които селяните стигат до убеждението да влязат в кооператива, колко различни са причините на колебанията им, колко дълъг е процесът, докато потиснат векове утвърждаваното чувство за собственост, докато прозрат истината и преодолеят предразсъдъците. И заедно с това — колко неумолими са законите на социалистическото развитие, с каква покруса и трагизъм гледат на непреодолимо настъпващото ново довчерашните чорбаджии, експлоататори, властници — безсилни в злобата си да спрат революционния устрем на историята!

Крум Григоров е един от първите белетристи у нас, който се опитва да нарисува моменти от новия бит в съвременното село, да разкрие красотата на колективната работа, изпитанията, през които преминава кооперативният строй. Неговите положителни герои са предимно бивши ратаи, бедняци, антифашисти, участници в Септемврийското въстание, партизани, народни учители, хора на широките низини. Затова и несъмнена е заслугата му за тематичното обогатяване на съвременната литература, за обрисувание новите черти на съвременния положителен герой. Макар не винаги тематичното и идейното новаторство да е съпроводено с необходимото художествено майсторство, избраният път е във вярна насока. Резултат на усилията да обгърне по-нашироко съвременните жизнени явления на село, да овладее по-цялостно метода на социалистическия реализъм са книгите му „Нашият дом“, „Председателят на Селсъвета“, „Жътва“, повестта „Игличево“, „Танчо от Горозцвет“ и др.

Тук вече идейно-художествената проблематика взема все по-широк обхват. Наред с картините, внушаващи ни истината за доскорошното мрачно минало и първите социално-икономически и културни преобразования, настъпили в резултат на социалистическата революция, разкриват се и такива явления, които говорят вече за нови социалистически отношения, за хора с нови битови и нравствени черти и тежнения, с ново съзнание. Авторът се стреми художествено да претвори движещите сили на времето, тревогите, изпитанията, героизма на трудовете хора, в чинто пориви и тежнения той съглежда възпътен своя граждански и естетически идеал. Пред нас непрекъснато се разкрива неумолимата борба между новото и старото, устремът на хората към социалистическия идеал, чистите пориви на много млади сърца, твърдостта на волята в преодоляване на трудностите, на ретроградното. При изграждане на новото хората воюват със себе си, с класовия враг, с късогледството или вредителството на някои ръководители, с неблагоприятните природни условия. Оттук и многообразието на обновителния процес, сложността на конфликтите. Сродил се със съдбата на селяните, Крум Григоров живее с благородните пориви да разкаже правдата за човека и човешкия живот, да обогати нашите знания за битието на селския труженик, сраснал се със земята, с труда, устремен в бъдещето, което трябва да изгради с голямо напрежение на волята и ума, с немалко сътресения и изпитания. И въпреки рецидивите на схематизма и догматизма, на опростителството, характерни за времето до историческия Априлски пленум на ЦК на БКП, на които писателят неизбежно плати немалка дан, въпреки пораженията на някои неправилни естетически постановки, в много от творбите на Крум Григоров ние се срещаме с герои, които възпъщават характерни черти и тенденции на ония напрегнати години, които ни възпъщават

с идейните си, трудови, нравствени качества. Колко млади герои израстват сред кооперативните блокове, във фермите, сред машините. С рядка любов са нарисувани образи на селски жени — довчера онеправдани, свити, боязливи, в плен на вековни предрасъдъци. Сега те проявяват учудващ размах при утвърждаване на новото, верен усет за бъдещето. А то, новото, не идва без родилни мъки, лични трагедии, обществени сблъсъци.

Обикновени хора, с още по-обикновени съдби, са поставени пред необикновени дилеми. Отприщана е от векове потисканата народна енергия, за да се родят героични дела, да израснат възторжени строители, мечтатели. От тяхната непритворна простота лъха и първична деловитост, и възвишена нравственост, безкористният им ентузиазъм увелича, кара ни да се замислим над творческите възможности на обикновените трудови хора. Зад грубата външност на селския човек писателят умее да открие възторжени пориви, богати душевни трепети, непосредно жизнено чувство — черти, опазени от нашия народ, въпреки всички изпитания в буржоазното общество. Нравствената красота на селската жена — опоетизирана някога от Йовков — сега се разкрива в нови аспекти, зазвучава по новому. Мнозина от героите на писателя чрез труда в името на новото намират своето място в живота, изявяват своята духовна същност. Човек чувства, че в бита и психиката на тези селски люде се извършват промени, които имат историческо значение в движението по пътя към социализма. Потискани, изтерзани някога, сега те заживяват със самочувствието на пълноценни граждани, смело заявяват пред довчерашните потисници историческата им обреченост — единичното възмездие за причинените безброй страдания, мъки, огорчения. Чрез образите на тези хора се утвърждава социалистическият хуманизъм, красотата на новия човек. Изобразяването на селския човек в такива преломни моменти ни помага да доловим истини с непреходно общочовешко значение, да почувствуваме големите проблеми на нашата съвременност.

При всичките художествени несъвършенства и психологическа неубедителност, при несъмнените схематични образи и немотивирани превъплъщения, които понякога се извършват така бързо в съзнанието, психиката и чувствата на хората (каквито слабости срещахме не в една творба) несъмнено е, че тук Крум Григоров влага и граждански ентузиазъм, и идейни дръзновения. Сякаш иска да види по-бързо осъществено онова, което е съглеждал в мечтите си и към което е водело неумолимото историческо развитие.

Творческите пориви и търсения се съпровождат със съзнание за дълг на писателя в грандиозната битка за мечтаното комунистическо бъдеще. Той живее със социалните, нравствено-естетически проблеми, съпътстващи социалистическите преобразования на село. Домогва се до верни художествени концепции при претворяване на семеен и обществен бит, на психологически състояния и идейно-нравствени търсения. Затова и с пълно основание си е извоювал име на писател на българското село в неговите исторически преображения по пътя на социализма.

*

През 1954 г. по витрините на книжарниците се появи една неголяма книга — на чиято корица бе изобразено бедно селско момче, с цървулки, бичкия през рамо и с торбичка в ръка, отправило се на далечния път. Тази повест, озаглавена „Моето детство“, скоро прикова вниманието на читателя, бе посрещната от критиката като радостно явление в съвременната ни литература. А когато на следните години излязоха и книгите „Сред народа“ (1955) и „Раздолчани“

(1958) — продължение на първата повест, — за трилогията на Крум Григоров се заговори с рядък интерес, писателят се откри на общия литературен фон.

След като редица години погледът на писателя бе съсредоточен върху преобразуващото се на социалистически основи българско село, сега той се е обърнал към близкото минало, пълно с изпитания и надежди, и на основата на личния си живот ни е нарисувал една действителност във всичката ѝ житейска и духовна примитивност, в цялата ѝ сурова реалност и светла перспективност. Сега, когато онова време на материална нищета и духовен мрак е безвъзвратно отминало, авторът е решил да разкаже на новите поколения за безпросветения живот на техните деди, бащи и майки, за изпитанията на техните по-възрастни братя. Той е почувствувал вътрешна необходимост да ни каже суровата истина за живота в родния си край, за хората, с които е прекарал детските и младежките си години. На фона на своя жизнен път авторът ни чертае богато нюансирана картина на българското село между двете световни войни. Сега сякаш писателят е преоткрил себе си, тръгнал е от надеждни, дълбоко осъзнати идейно-естетически концепции, намерил е формата, за да разкрие истини, които раздвижват сърцето и ума на читателя. Тук именно Крум Григоров се изявява с нови черти на творец при изобразяване на един свят, привличал вниманието на толкова дарования в миналото, както и на наши съвременници.

Неправилно би било да се твърди, че с тези си произведения за някогашното село Григоров не служи на нашата съвременност. По думите на Горки — ако не се знае миналото, невъзможно е да се разбере истинският смисъл на настоящето и насоката на бъдещето. И наистина, с цялото си светоусещане Григоров е свързан с днешното, разказът за миналото ни насочва непрестанно към настоящето, помага ни да разберем тенденциите на общественото развитие. Преживяното, видяното и изстраданото някога той пречупва през призмата на днешните си разбирания за социални, нравствени и естетически ценности. От разказа — изграден на материал от миналото — се чувствава полътът на новото, откроява се пътят на идейното съзряване на нашия селянин.

Изживял лично участва на една част от героите си, писателят по своему разкрива техните образи, пресъздава истината за техния живот, скицира портретите им. Колко верни наблюдения и разнообразни преживявания, колко убедително скицирани образи, свежи природни картини, битови сцени, обществени стълкновения изплуват пред нас, когато четем трилогията на Григоров. Авторската социална и етична оценка е вплетена умело в разказа. Острите социални проблеми са своеобразно пречупени през сивото повседневие на обикновените хора. Една неумолима житейска правда — с нейния трагизъм и суровост, с радостните проблясъци и трепетни надежди — ни тласка към размисъл за онези епоха. Зачитайки се в творбите, пред нас сякаш оживяват западните краища на нашата родина преди четвърт век — със схлупените сламени къщурки, с бедните нивиди, с добродушните и изпити лица на хората, погълнати от вечна грижа за хляба, тръпнещи от страх пред бирника, стражаря, горския. Един своеобразен местен колорит оцветява цялото изложение, но регионалното звучене прераства в общочовешко, етнографско-битовите картини не заглушават социалния патос. Авторът е вникнал в социалната съдба на своите герои, правдиво разкрива класовите конфликти, с разнообразни тонове рисува обстановката — обществена и природна, — сред която кипят тези конфликти и по този начин ни кара да почувствуваме диханието на живота.

С вълнение и размисъл ние следим неумолимата съдба на главния герой Куле — олицетворяващ участва на цяло поколение, на голяма част от трудовата интелигенция, сродяваме се с нови страни, черти и моменти от онези тре-

ажна епоха, когато човекът бе поставен на големи изпитания, когато силите на прогреса и светлината се бяха вцепкали на живот и смърт с мракобесието и фашизма.

Едно неизмеримо съчувствие към обикновения човек лъха от всяка страница на разказа, с тревога и любов се говори за онеправданите от обществения ред люде, за осакатените от буржоазната власт души, за озарените от комунистическите идеи младежи, с гняв — за озверените буржоазни властици. Жизнената правда е дадена и в непосредната ѝ реалност, и в историческата ѝ перспективност. Непрестанно се чувства неумолимата житейска драма, която души и едновременно тласка напред.

Крум Григоров по своemu поставя проблема за живота и съдбата на човека в буржоазното общество, на мемоарно-белетристична основа разгръща художествената си идея, разкрива правдата за онова време. Ние слушаме сърдечната изповед на бедното селско момче Куне от Габрешевци, на младия учител от Джуриня махала, Раздолци. Той, главният герой, скромен и дълбоко човечен, присъствува на всяка страница на повествованието. Неговите неволи, скърби и радости, терзания и надежди, неговото гражданско израстване и идейно съзряване ние следим от седемгодишната му възраст. И когато народният учител — бъдещият белетрист, уволнен от фашистката власт, е принуден отново да напусне родното си село, изпратен с любов от малки и големи, когато сълзите напират и гърлото съхне, единичка утеха той намира във вярата, „че скоро ще дойде друго време, когато моят роден край ще бъде свободен, ще изчезнат кождерите и кръвопийците. . . ще изчезнат караниците за преорана межда, за един ред пилер. . . По Хайдушки камък и Дълга чешма ще гърмят нови песни. От унинието и несподеляната човешка мъка не ще остане и помен. . .“ Със затрогващо лирично обръщение прокуденият народен син уверява своя роден край да не свежда глава, защото скоро „ще повее друг вятър“ и тогава неговите родни братя ще могат да се радват свободно на природните красоти, на изгряващото слънце, на високите буки. „За всичката мъка, която си претеглил, ще трябва да дириш сметка. . . Като пролетните потоци, дето шумят из балканските усои и помитат всичко пред себе си, така, мой роден край, ще заклокочи мъстта на народа, който ще очисти лихварите, фашистките кметове и полицаи. . . Ще светнеш чист и свеж, мой роден край, както е чиста и свежа утринната роса, що пада при ясни лунни нощи по крехките връхчета на младата трева, по листенцата на цветята. . .“

Не са много творбите от съвременната литература, в които така искрено и непринудено да е изразена любовта към родния край. Тук няма никаква поза, никаква външна преднамереност, а всичко е дадено просто, чистосърдечно, с рядка лирична топлина и с една непоколебима вяра в светлото бъдеще.

Да се сродим с миналото посредством жизнената съдба на самия разказвач, да вникнем в обществените отношения и социалните конфликти чрез лично преживяното и изстрадано от писателя е колкото увлекателно, толкова и поучително, възнуващо. Лични и народни страдания, мечти и дръзновения са вплетени в единно цяло. Разказаното стига непосредно до сърцето на читателя, въздействува му с голяма сила, възприема се с цялата душевност, защото идейността на творбата извира от дълбоката жизнена правда. В това отношение Григоров несъмнено се е поучил от традициите на националната ни мемоарно-белетристична литература. В своеобразния литературен жанр на повествование писателят е успял да разкрие много страни от външния и вътрешен свят на тогавашните хора, изявил е най-пълно и своята творческа оригиналност. И ако е вярна мисълта, че своеобразието на всяка художествена индивидуалност се изявява най-пълно в определени жанрове, то несъмнено Крум Григоров в този именно жанр е сполучил в най-пълна мяра. Затова и

неговата трилогия определя най-вече облика му като писател на нашето време, носещ оригинални свои белези, изявил свой индивидуален стил.

Когато четем повестите на Крум Григоров, изпълнени с толкова колоритни портрети на селяни и селянки, на селски властници и търговци, на хора от всички прослойки, не може да не си спомним за живописните платна, скици, карикатури на художника Стоян Венев. Сходната житейска орис и на писателя и на живописеца, еднаквите им идейно-естетически позиции са позволили и на двамата да вникнат дълбоко в хората, сред които са се родили и живеели, да изявят характерни черти от техния физически образ, от бита и душевността на селянина от западните краища.

И със социалния си патос, и с многобагреността на бита, и с природния пейзаж, и с непосредния си лиризм, с цялата си идейно-естетическа, нравствено-емоционална атмосфера повестите на Крум Григоров излъчват едно своеобразно звучене, носят определен местен и национален колорит. Сърдечният разказ ни кара да почувствуваме дъха на родната земя, багрите на пролетта и есента, бита и психиката на селянина от този край, които го отличават от добруджанеца и тракинеца, от мизинеца или родопчанина. Така писателят се е домогнал до националното чрез регионалното, местното.

И сега, когато писателят Крум Григоров прехвърля шестдесетте години, той продължава да живее все така непосредно с проблемите на нашата социалистическа съвременност, да се откликва на повелите на деня по пътя на осъществяване на онова щастливо бъдеще, за което някога така страстно мечтаеше бедното селско момче Куне от Габрешевци, ентусиазираният народен учител и просветител. И сега неговата гражданска и писателска съвест, неговото отзивчиво перо намират изява в множество разкази, очерци, статии, в които се пресъздават едни или други моменти от живота на хората от близкото минало или от непосредствената ни съвременност, разкриват се черти, тежени и идеали на българина в епичната му борба, в непреодолимия му устрем към социална правда, духовен прогрес и човешко щастие. Слял живота си с живота на народа, направил от идеите на Комунистическата партия свое гражданско и естетическо верую, Крум Григоров продължава да им служи все така всеотдайно, за да въплъти в нови художествени ценности истини с непреходно значение, голямата правда на нашето време.